

KELEMEN ERZSÉBET Traumaelbeszélés

LEZSÁK SÁNDOR NAGYPAPA A BŐRÖNDBEN

„Már a kezdetkor alapvető feladatomból és célomból volt, hogy fölkutassam, megtaláljam azokat a településeket, személyiségeket, ahol, és akik a minden területen bomlasztó és pusztító és züllesztő erkölcsi, gazdasági válság ellenére és ellenében is képesek élet-erős kisebb-nagyobb közösséget szervezni, megtartani, szemléletet formálni, egymást erősíteni, gazdagítani” – vallja Lezsák Sándor az 1990-ben megalapított Lakiteleki Főiskola értékteremtő, közösségi tereket létrehozó erejéről és a magyarság sorskérdéseire választ kereső küldetéséről szólva.

Ilyen hősokeket és települést mutat be a 2019-ben megjelent új kötetében, a *Nagypapa a bőröndben* című groteszk népszínműben is, aminek konkrét dramaturgikus tere akár Erdély, Felvidék, Kárpátalja, vagy Délvidék azonos sorsot, jelentéstartalmat prezentáló tájegysége is lehet.

Az alcímekben a szerző általi architektuális jelölés (groteszk népszínmű), a darab művészetágazati behatárolása nemcsak műfaji sajátosságokat örökít tovább, hanem ténylegesen is hypertextuális kapcsolatot teremt korábbi szövegekkel. A népszínmű XIX. századi népszerűségét felváltó automatizálódásának és az ezzel együtt járó kiüresedésnek (vagy kiüresedés-veszélyének) feloldására – több-kevesebb eredménnyel – a XIX–XX. század fordulóján tettek kísérlet. Az elhasználandó műformát és műfajt megújító kortárs kezdeményezések szerény sorában (lásd Térey János *Jeremiás avagy Isten hidege*) kiemelkedő mű Lezsák Sándor innovatív alkotása. A műfaj megszületésének magyar változatánál jelenlévő nemzeti jelleg megőrzése mellett a nyelvi humorral, főleg Palika (időnként Máté) játékos népi szóhasználatával, rigmusokkal, mondókákkal, dalokkal idézi meg a népszínművek életképszerűítő elemeit, és teszi lehetővé a befogadó számára a műfaj és a miliőábrázoló, népies fordulatú nyelvezet kapcsolatának újraolvasását.

A darab szüzséje a trianoni trauma által elszakított magyarság léthelyzetének lát-leletét nyújtja, egy Kárpát-medencei kórképet, vagy ahogy Szakolczay Lajos jelzi a könyvajánló írásában, kórképet „életszerű valóságdarabokkal (falurombolás, elvándorlás, besúgások rettenete stb.) megtűzdelve.”

A történetben, 2018 áprilisában, „nagy hegyek árnyékában, patakok szabdalta völgyben”, egy „közel ötszáz őshonos magyar” lakta faluban a címszereplő halott Nagypapa földi maradványait a szerettei kiássák, és a szépen egyberakott csontokat egy barna gurulós bőröndbe helyezve „Magyarban”, a már ott élő rokonok kívánsága szerint akarják újra eltemetni. Így próbálják elejét venni annak a tarthatatlan helyzetnek, hogy a temető partoldalát állandóan elárasztó víz kimossa a tetemet és – ahogy Nagymama is mondja – „kutyák hordják szét” a csontokat. Ebben a jelenetben hangzik el a kötet címadó mondata is, amit Kiskató fogalmaz meg: Nagypapa a bőröndben.

Viszont Zsigeri körzetvezető, akinek az apja besúgó volt és a számonkéréstől félve 1992. november 7-én a börtönben agyonverte a nagypapát, lefoglalja a bőröndöt.

Az unokát, Mátét pedig őrizetbe veszi. Máté ekkor megkérdezi: „Mi történik itt?” A körzetvezető válasza csak ennyi: „MI-TÖR-TÉ-NÜNK-ITTT!” Az öreg Zsigeri még írásban kérte a fiát, hogy vegye meg a Nagymama házát, mert „az írmagját is ki kell irtani ezeknek vagy el kell üldözni ezeket.” A körzetvezető Zsigeri viszont nemcsak a Fogarasi-házat akarja megszerezni, de gonosz tervei között szerepel az is, hogy Fogarasi nagypapa unokáját, Mátét börtönbe zárattja, Palikát zárt osztályra küldi, Imre atyát a ministránsok megrontásával, a tanítót hamis számlákkal akarja megvádolni, a kolostort pedig menekültek szállásává teszi. És természetesen Máté szerelme, Kiskató is kell neki. A súlyosbodó helyzet miatt az özvegy nagymama így a család egy részét, a lányát is az anyaországban hagyva végleg hazaköltözik: „Nem vagyok én otthon Magyarban. Itthon vagyok otthon” – mondja immár megnyugodva, mert pünkösdre végre mégiscsak visszakerült a hivatalból a férje földi maradványa, és eltemethetik.

A történelmi korok üzennek a jelennek és a jövőnek is. A holokauszttal mellett sötét lyuk és civilizációs törés volt a XX. században a kommunizmus. Az Európára leselkedő szovjet veszélyt második miniszterelnöksége idején Teleki Pál megérezte, s a történelmet formáló nagy politikusok látnoki képességével előre jelezte, hogy orosz megszállás alá fogunk kerülni. De azt is tudta, hogy a bolsevizmus is összeomlik, akárcsak a náciizmus, mert embertelen, az emberi természettel ellentétes gondolat. S bár összeomlott, a civilizációs törés azonban megmaradt, ami már nem is törés, hanem szakadék, hiszen a kommunizmus okozta sebeknek, trauma-elbeszéléseknek szinte alig van fórumuk, s így a seb sem tud enyhülni, gyógyulni.

A színműben is a *bármit kéjjel megethetnek* kommunista elv uralja a falu életét: hasonlóképpen, mint az anyaországban, ahol az 1950-es évek elején szibériai mintára létrehozták a hortobágyi Gulágot, és három év alatt közel tízezer embert telepítettek ide, ítélet és minden indok nélkül, közigazgatási határozattal elhurcolták őket a csecsemőtől az aggyastyánig, éjszaka vagy hajnalban rájuk törve az ajtót, kiráncigálva őket az ágyból. Ezeket az elhurcoltakat – akikre a környezetük, a közösségük felnézett, példaképként tisztelte, becsülte őket –, osztályellenségnek tartották, akiket mint fekélyt, ki kellett vágniuk a társadalom testéből, hogy ne fertőzzék a szocializmus építését. Ahogy az idős Zsigeri a fiának üzenté, hogy ezeknek „az írmagját is ki kell irtani”, hasonlóképp üvöltöttek a munkatábor-parancsnokok és az örök az elhurcoltakra: a *rothadt testetekkel, a csontjaitokkal bezsírizzuk a földet*. Ez a kegyetlen, *bármit megethettek velük* léthelyzetbe enged bepillantást a mű a Fogarasi-család és Fogarasi rabtársra, Palika életén keresztül. Az idős Zsigeri, aki a kommunista hatalom kiszolgálója volt, 1957-ben árulta be a nagypapát. A vád ez volt: „Fogarasi Gáspár idegen adót hallgat” (Kossuth rádiót, Szabad Európát). A rendőrök elvitték, és csak három év múlva engedték haza. A nagypapa középiskolai tanár volt, de a meghurcoltatás után az ország összes középiskolájából kitiltották. Így lett villanyszerelő. Később, 1979-ben újra letartóztatták, vallatták, kínozták. Nagypapa ekkor 1983-ban szabadult a börtönből. 1990-ben egy éjszaka újra elvitték az egyik ipari tanulóval, Palikával együtt. Ekkor Palika feleségét, Rozálkát is bevitték. Várandósan vallatták, hogy mit tud Fogarasi Gáspárról, a padlásról, a rejtjelekről, a rádiókról. Ütötték, megrugdosták, és elvetélt. Fogarasi nagypapa pedig többet nem ment haza: Zsigeri ezredes

1992. november 7-én halálra kínozták (a börtön temetőjében a sírját két évig nem találták), Palikát pedig „hülyére verte”.

A szégyentapasztalat tehát beleíródott a színműbe, s ez allúziót teremt Radnóti művével (*Oly korban éltem én e földön*), vagy akár Székely János soraival: „Olyan korban írtam én verseimet, amikor szégyen volt embernek lenni.”

Nagypapa sorsa tehát nagyon is valóságos: a színdarab a trianoni trauma után a Kárpát-medencében bárhol, bármikor megtörtént/megtörténhetett elvből építkezik. Az olvasót/nézőt viszont már elbizonytalaníthatja a bőröndbe csomagolt nagypapa-történet. Pedig az abszurditás ellenére nagyon is valóságos elemeket használ fel a drámaíró. Lezsák Sándor egy interjú alkalmával vall arról, hogy korábbi élményeit beépítette a művébe: „Élénken él bennem néhai Lányi Zsolttal folytatott beszélgetésünk, aki a Honvédelmi Bizottság ülésén azon bántódott, hogy egy székely faluban, a domboldalon, a temető melletti területet fel akarták duzzasztani vízzel, de amikor bőséges eső esett, a víz már akkor is bemosta a sírokat a házakhoz, a kutyák pedig széthordták a csontokat az utcán. Egy idő után az anyaországba átköltözött emberek megelégték ezt, és megpróbálták kimenekíteni a halottaikat, hogy máshol, méltón temessék el őket. A maradványokat áthozták, ki zsákokba csavarva, ki táskákba csomagolva. Amikor megkérdezték a határon, hogy mi van a bőröndben, csak annyit mondtak: »A nagypapa.« Mire a határőr megveregette a vállukat, hogy milyen tréfás kedvükben vannak, és átengedte őket.”

A műben a szülőföld iránt érzett kötődés jele a Kossuth rádió vízállásjelentésének hallgatása, amikor a Tisza menti településeket, még a mellékfolyókat is bemondják – mindez szintén valóságselemekből építkezik. A drámaíró hetvenes évekbeli személyes székelyföldi élménye ugyanis az az eset, amikor egy unitárius lelkésszel beszélgetett, és a lelkész „hirtelen megállt a diskurzusban, [...] bekapcsolta a rádiót, mondván: nemsokára bemondják a vízállás-jelentést. Ma már talán hihetetlen, hogy ez akkor mennyi mindent jelentett a hallgatónak, legfőképpen mákszemnyi kapcsolatot az elszakított területekkel.” A vízállásjelentés-hallgatáson rajta kapva a megfigyelteket Zsigeri kérdezi: „Mire jó ez nektek?” „Azért jó ez nekünk, amiért ezt te nem érted, és amiért ez neked fáj” – feleli Máté.

Lezsák Sándor drámája többek között ezért is tudja megújítani és korunkban igazán élővé, lüktetővé tenni a népszínmű műfaját: a groteszk darab a trauma-elbeszélést is lehetővé teszi, a nyelvi-retorikai megformálással pedig a műfajra jellemző beszédmód-sajátosságok válnak hatásossá. A szereplők például beszélnek az elhunythoz (PLÉBÁNOS: „Ülj le, Nagypapa.” PALIKA: „Jól ülsz? Nem kényelmetlen?” NAGYMAMA: „Ma lennél 80 esztendő.”). A kommunikáció metanyelvi és poétikai-retorikai funkciója egyértelműen jelzi a mérhetetlen tiszteletet a nagypapa iránt. Az ellenségben pedig a rettegés van jelen. Még a halott nagypapától is félnek.

A népies fordulatok, Palika nyelvhasználati leleményessége, humora egyértelmű utalás arra, hogy ezt a lehetetlen történelmi helyzetet csak így lehet elviselni (a rádió tranzisztoros, „nem disznótoros”; „meglopnak a lopmegek”). A szótári és a toldalékos alak egybeesését jelző vegyes homonimák használata is jelen van („Kedvem volna kiverni annak a szemétnek a szemét”), valamint a színműben domináns szerepet betöltő Bartók-zene hallgatására, fontosságára reflektálva az igekötők jelentésmódosító erejével

is él („Zavarja a lehallgatókat... akik voltak kihallgatók... elhallgatók... lesznek meghallgatók... de soha Emberek. Téli berek. Bartók... Allegro barbaro”), s ezzel allúziót teremt Fekete István 1959-ben megjelent aktuálpolitikai utalású regényével. A színes nyelvi kifejezőeszközökhöz sorolhatjuk a vidám hangulatú indulatszavakat is: „Meg a hült helye. Heje... huja... haj.” Szójátékok is jelen vannak („Durongó, a csicska talicska”), valamint Palika pünkösdi mondókát is megszólaltat és Zsigerinek rigmusban mondja a nagypapa nevét és foglalkozását: Fo-ga-ra-si Gás-pár vil-lany-sze-re-lő. De még a dajkarím is módosul: a korszaknak megfelelő politikai altatódal hangzik el („Csicsija, bubuja, aludjál kislányom, kisbaba kislányom... Sáfrány ügynök álmod lát... Nem esznek ma rántottát... [...] Ügynök úr, ügynök úr, mi van még a földön túl?”).

Mátéra is jellemző a nyelv kifejező erejének használata, a nyelvi másokra hatás: KISKATÓ Nincs időm. MÁTÉ Nincs időm, nincs-időm. Mi van Veled nincsidőm? Kincs-időm?! Garasi Máté a műben Tamási Áron *Énekes madarával*, valamint a *Ma este indulunk a fontra* kezdetű nótával („Nagyon szeretlek, Kis Kató!”) és a *Hamlettel* teremt allúziót: „*Lenni vagy nem lenni:... az itt a kérdés.* [...] Ez rólatok is szól. Vagy túritek Zsigeri bandáját, vagy összefogtok és ellenálltok” – mondja Kiskatónak. Táj-szavak is színesítik a dramatikusszöveget (ugyi), népies kifejezések (Julika „lebabázott”, azaz megszült), gyermeknyelvi szavak (jőéjtpuszi), valamint beszélőnevek (Sánta Sipkás, a sírásó, aki valóban sánta volt). Leleményes szinonimákat is használ a szerző (svédasztal / svédországi asztal / „terülj, terülj, asztalkám”) és a népi étkek sora is megjelenik a műben: Rozália krumplilángost hoz, Kati mama pedig krumplis pogácsával kínálja őket. Ősi népszokásokat is őriz a mű: a halottsiratót és -búcsúztatást (isznak a nagypapa „mennyei egészségére”, majd Máté a földre önti a nagypapa pálinkáját: „Nagypapa is velünk van”). „Halott van a házban” – mondja a nagymama, és a halotti szokások hagyományos rendjébe tartozó cselekvések alapján a tükörré vásznat terít. A tükör letakarását a néphitben az a félelem irányította, hogy a tükörben megláthatják a halottat, illetve az élők és holtak világa közötti átjáróként értelmezték, miszerint a szellem a tükrön keresztül át tud lépni hozzánk. Ez a halott iránti tisztelet kegyeletes szertartása is: nem nehezítik meg számára az e világtól elszakadt túlvilági létet, így békében tud nyugodni, eltávozni.

A népszokások és népi hiedelem mellett áthatja a mindennapjaikat a mély istenhit és Mária-tisztelet: „csak a rózsafüzért mondom, abba kapaszkodok” – vallja Nagymama. Beszélnek a nagypapához, hisznek a lélekben, és őskeresztény szokás szerint a kihantolt test jelenlétében gyertyát gyújtanak, ezzel is kifejezve hitüket, hogy bár a test meghal, a lélek él, halhatatlan, s hiszik a test föltámadását. A Krisztustól rendelt és a megváltás kegyelmeit közvetítő látható jelek ezért is fontosak számukra. Így az elhunytak a pap általi megszentelése, vagy a fiatalok tervezett egyházi esküvője. Viszont a szokásokban a generációk közötti különbség is megmutatkozik. Nagymama jelenlétében a fiatalok, Máté és Kiskató „óvatosan egymáshoz simulnak.” Nagymama erre megjegyzi, hogy az ő fiatalkorában az esküvő előtt a szerelmesek még egymás kezét sem fogták meg. A fonóban a tánc viszont más kategóriába tartozott: „Ott hiába kapaszkodtunk össze. Akkor a lélek találkozik, nem pedig a test” – mondja Kiskatónak Nagymama.

A nagymama a tudás kritikus távolságából reflektál az erkölcs kérdéseire. Mindez etikai intellektualizmusát jelzi: az igazi boldogságot csak erényes és öntudatos élettel lehet elnyerni. Felfogásában az erkölcsi cselekedet az értelem, az ész és a keresztény morál előírását követi.

Fontos motívumok a darabban a „világvevő” (Orion, Pacsirta, Philips, Videoton) rádiók jelenléte, amiknek Palika a mestere, Nagypapa nélkül is hűségesen hallgat a padláson, vagy a kinyitható Tv-készülék, amikbe iratok, magyar újságokat, folyóiratokat (és egy kis pálinkát is) rejthettek, valamint a harang, „a templomos harang-kondítás”, amit „be kell szüntetni, mert megzavarja a szabad polgárok nyugalmát” – indokolja az aláírásgyűjtést Durungó. Az elnyomó hatalmat megtestesítő Zsigeri és Durungó tetteinek, verbális megnyilvánulásainak referenciális és retorikai olvasata egyaránt jelzi – amit Palika meg is fogalmaz –, hogy „nem kell a harangzúgás már, mert az elriasztja a vendégmunkásokat.” Zsigeri világszabadságról beszél, ahol nincsenek, nem lesznek határok, mert „Átrendezzük a világot!” „Tömegek várároznak, hogy beköltözzenek a kaszárnyába (értsd: a kolostorba), az üres házakba.” Ez a terv. Mindez aktuálpolitikai helyzetet is sugall. A textust átszövik az erre vonatkozó utalások: a falu csak akkor kap támogatást, ha a beadványt, a harangelnémítást mindenki aláírja. Jegynye, a kocsmáros is Zsigerit támogatja: egy új aláírásért fél deci pálinkát ad. A nemzetükhöz, a magyarságukhoz hűséges falulakók viszont jól tudják, hogy mit jelent a harangelnémítás. Ezért megtagadják az aláírást, és egyre többen járnak szentmisére.

A mű végén Palika, a falu bolondja [„látszólag(?) ténylegesen (?)” – teszi fel a kérdést Pósa Zoltán a recenziójában] „egy ponton megállítja a cselekményt – mondja a színműről a szerző –, és mintha hirtelen pszichiátriai gondozóban lenne, orvosként kezd el beszélni, a körülötte lévőket, mint ápolókat és betegeket instruálja.” S a hivatalból begyűjtött több száz ügynöki jelentés, börtönpapír, látélet mellett előkerül a márványgombos ezüst teaszűrő is, amit a mű elejétől kezdve töretlenül kerestek. Egy visszafelé ható interpretáció így további allegorikus értelemmel ruházhatja fel a művet.

S bár a textust átszöví jelzések végtelenül lehangoló faluképet nyújtanak (szétesett a faluközösség, nincsenek állatok, nincs állattartás, segélyekből élnek egyesek, Máténak mindig egész kívánságlistát adnak, hogy mit hozzon „Magyarból”, Kiskató apja Ausztriában dolgozik, a kolostor sem az övék, bár Imre atya, a falu plébánosa és „a tanító úr bizakodik, hogy a ferencesek visszakapják”; Kiskató ezért is mondja Máténak: „Csinálhatnátok már valamit! [...] Ti magyarok ott Magyarban. TI HATÁROKON TÚL ÉLŐ MAGYAROK! Zöld határon túl élő magyarok.” Palika pedig: „Máté, ha hazamégy, mondd meg Magyarországnak, hogy vissza, vissza, mindenkit vissza”), de a nehézségek ellenére mégis megjelenik a remény, a kitartás, a hazatalálás öröme, az áldozat- és „felelősségvállalás kényszerének erkölcsi parancsa.” Máté feladata, hogy „ez a falu, ahol ősei éltek, megerősödjön” – mondja Nagymama.

Lezsák Sándor a színművében valóban megtalálta azokat a hősöket, akik „a minden területen bomlasztó és pusztító és züllesztő erkölcsi, gazdasági válság ellenére és ellenében is képesek életerős [...] közösséget szervezni, megtartani, szemléletet formálni, egymást erősíteni, gazdagítani.” Identitástudatuk, erkölcsi tartásuk példaeértékű. A dramatikus szöveget elemezve a mű az olvasó/néző hitét és önazonosságát is megerősít(het)i.